

TANÚSKODÁS ÉS ÉRTELMEZÉS

Fóthy János szövege elé¹

A magyar irodalom kevésbé ismert és egyelőre még feldolgozatlan területét jelentik azok a második világháború végét követő években napvilágot látott memoárok és élménybeszámolók, amelyek az üldöztetést, a deportálást, a gettók vagy a koncentrációs táborok mindennapjait mutatják be. Viszonylag kisszámú ilyen szöveg számít manapság is olvastoknak, talán csak Szép Ernő *Emberszag* című műve, illetve Nyiszli Miklós megdöbbentő auschwitzi beszámolója jelenik meg újra és újra (esetleg még Zsolt Béla *Kilenc kofferje* lehet ismertebb), holott 1945 és 1948 között igen szép számmal publikáltak olyan műveket, amelyekben a szerző a viszontagságokat elszenvedő szemtanúként igyekezett hírt adni a magyar vészidőkről, a zsidóüldözések vagy a megszállás és a holokauszt különböző aspektusairól. E könyvek mára már szinte teljesen feledésbe merültek, nagy részüknek a beszerzése sem könnyű, holott sokszor igencsak érdekes szövegekről van szó, amelyek nemcsak pusztán történelmi forrásként lehetnek fontosak. Bár ezek meglehetősen vegyes színvonalúak, az irodalmi értékkel bíró művektől az inkább a publicisztikához sorolható szövegekig sokféle hangnem és megközelítés megfigyelhető, összességükben mégis igen jól megmutatnak valamit a magyar holokauszt korszakáról, valamint arról is, hogy közvetlenül a háború után milyen módon lehetett beszélni az eseményekről, milyen narratív sémák, miféle attitűdök mentén szólaltak meg az első tanúságtevők.

Ezeket a memoárokat olvasgatva az egyik legszembetűnőbb és -különösebb az, hogy nem egészen azt kapjuk, amire számítunk, pontosabban hogy mennyire más az események megközelítése és ábrázolása, mint amit a mai holokausztkánon ismeretében várunk. Az eseményekhez még nem társul történetfilozófiai távlat, gyakran bármennyire is erős, kegyetlen jelenetekkel vannak tele, ha lehet így fogalmazni, mégsem annyira radikálisak, mint azok a később keletkezett és kanonizálódott szövegek, amelyek mai holokausztképként meghatározzák. Mintha a korabeli beszámolókat olvasva annak a folyamatnak lennénk a tanúi, ahogy a különböző szerzők több-kevesebb sikerrel próbálnak nyelvet és adekvát értelmezést találni az eseményeknek – s e nyelvek jobbra még a korábbi sémák, olykor a konkrét történelmi, politikai diskurzusok mentén szerveződnek. Persze ennek az egyik oka az lehet, hogy a szerzők egy része azon túlélők közé tartozott, akiket nemcsak vagy nem elsősorban származásuk, hanem politikai beállítódásuk, a náci rendszerrel szembeni tevékenységük miatt deportáltak, s szemléletmódjukat nagyban meghatározta sorsuk, vagyis az, hogy szenvedéstörténetüket viszonylag könnyen tudták „üldöztetés-narratívába” integrálni.

Számos akkoriban megjelent memoárt olyan újságírók írtak, akiket a német megszállás után fogtak el. Mint ismeretes, 1944. március 19-ét követően a Sztójay-kormány első intézkedései között szerepelt a legtöbb baloldali lap azonnali betiltása, illetve a kevésbé radikális, de nem egyértelműen nácibarát újságok vezetőinek leváltása és a helyükre szélsőjobboldali újságírók kinevezése. Mindezt utólag, április 6-án törvénybe is iktatták: az ekkor kiadott rendelet szerint a miniszterelnök „az állami rend megóvása érdekében” bár-

¹ A szövegközlés és az előszó megírása a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

milyen sajtótermék kiadását meggátolhatta.² A lapok megszüntetése mellett a fontosabb, vagy veszélyesnek tartott közéleti szereplőket is elfogták: március végén többek között Parragi Györgyöt, a *Magyar Nemzet* újságíróját és Millok Sándort, a *Népszava* munkatársát. Mindkettőjüket Mauthausenbe vitték, és a háborút követően mindketten megjelentették memoárjaikat a koncentrációs táborbeli életről.³

Fóthy János elfogatására nem az első körben került sor. Április elejétől a magyar hatóságok egyre szélesítették az elfogandók listáját: a „különösen fontos személyek” mellett a zsidóság képviselőinek egyre nagyobb tömegét hívták be.⁴ Az íróként, költőként is ismert újságíró, akinek versei a *Nyugat*ban is megjelentek, újságíróként pedig többek közt a *Pesti Hírlap*nak és az *Új Idők*nek dolgozott, zsidó származású volt, emiatt a Sztójay-kormány hatalomra kerülése után nem sokkal a kötelező sárga csillag bevezetését követően kizárták a Sajtókamarából. A szervezetből törölt újságírók névsorát, mintegy 137 főt a politikai rendőrségnek is kiadták, és Fóthy hamarosan többekkel együtt megkapta a felszólítást, hogy április 25-én háromnapos hideg élelemmel, két rend fehérneművel jelenjen meg a Röck Szilárd utca 26. szám alatt. Az épület, a hajdani Rabbiképző Intézet, ekkor hivatalosan „kiszegítő toloncház” volt, valójában a deportálandó zsidók állomásoztatására szolgáló börtön, melyet Baký László, a hírhedt politikai államtitkár nem kevésbé hírhedt unokaöccse, Ubrizsi (vagy a Fóthy-könyv írásmódja szerint Ubrizsy) Pál rendőrségi segédfogalmazó irányított.⁵ Fóthyt a zsidó származású szellemi élet más képviselőivel, újságírókkal, ügyvédekkel, művészekkel együtt a Röck Szilárd utcából előbb a csepeli Szűcs- és Szörmeárúgyár (a hajdani alapító és tulajdonos Tschuk – a könyvben Tsuk – családról elnevezett) telepére, majd május 10-én Szigetszentmiklósrá, az akkor Horthy-ligetnek nevezett helyen, a Weiss Manfréd Acél és Fémművek területén lévő internálótáborba vitték. A nehéz fizikai munka és fogvatartóik kegyetlenkedése, valamint a további deportálás, koncentrációs táborokba hurcolás állandó lehetősége mellett az itteni foglyokra az egyik legfőbb fenyegetést a szövetséges bombázások jelentették, hiszen a gyár mint ipari épület potenciális célpont volt, és a bombatámadások során a rabok óvóhelyre nem mehettek, csupán a maguk ásta futóárkokban kereshettek menedéket (ezek az árkok éppen a támadások szórási vonalában helyezkedtek el, és gyakorlatilag semmi védelmet nem biztosítottak).

A Horthy-ligetbeli raboskodás augusztus végéig tartott, amikor, miután a kormányzó leállította a deportálásokat, az internálótábort is megszüntették. Fóthy alig egy évvel később megjelent memoárja a korban sok szempontból tipikus háborús beszámoló, amennyiben alapvetően a baloldali értelmiségi szemszögéből, a náci elleni küzdelem politikai kontextusába helyezve mutatja be hányattatásait. A szerző deportálását nem annyira zsidóságának, hanem politikai nézeteinek, a rezsim ellen fellépő szellemi ember pozíciójának tudja be. Ami talán a legérdekesebb a szövegben, az a hangnem: Fóthy ábrázolásmódjának ironikus attitűdje, az, hogy az események furcsa abszurditását, a tábo-

² Vö.: Vásárhelyi Miklós: *A bilincsbe vert beszéd*. Sajtó alá rend.: Murányi Gábor. Élet és Irodalom, Budapest, 2002. 74.

³ Parragi György: *Mauthausen*. Keresztes Kiadás, Budapest, 1945. Millok Sándor: *A kínok útja (Budapesttől – Mauthausenig)*. Élményregény. Müller Károly Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1945. Parragi egyébként a háború utáni években a *Magyar Nemzet* egyik publicistájaként továbbra is a náci- és antiszemitizmus-ellenesség egyik legfőbb hangadója maradt a kor politikai csatározásai közepette. Jól példázza ezt Darvas József 1945 nyarán elhangzott hírhedt beszéde elleni cikkei, amelyekben egyértelműen kiemeli a parasztpárti politikus retorikája és a nyilas korszak beszédmódja közti analógiát. Vö. Parragi György: A „kisnyilasok”. *Magyar Nemzet*, 1945. augusztus 31. 1.; Parragi: Új antiszemitizmus? *Magyar Nemzet*, 1945. szeptember 2. 1.

⁴ Vö. Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*. I. kötet. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 489.

⁵ Braham: I. m. 491.

rok mindennapjait kegyetlenül, mégis valamiféle játékos humorral jeleníti meg. A könyvön végighúzóató Ördög-sziget analógia egyszerre közelít és távolít: a francia deportáló teleppel való összevetés a Dreyfus-ügy antiszemita botrányának kontextusát áttemelve értelmező keretet, történelmi távlatot biztosít, miközben a két helységnevét ironikus párhuzama (Horthy-liget – Ördög-sziget) több szinten is metaforizálja a konkrét eseményeket. A Fóthy-könyv dokumentumértékén túl azért is lehet érdekes és fontos szöveg, mert ilusztrálja azt a folyamatot, ahogy közvetlenül a háború után a magyar szellemi élet megpróbálta bemutatni és interpretálni a történeteket, a maga nyelvén és módján igyekezett értelmet adni a közelmúltnak.

Horthy-liget. A magyar Ördög-sziget

részlet

Rökk Szilárd utcai szép napok

Egy rendőr lépett a terembe, felolvasta a neveket, kettesével sorba állított bennünket, és felvezetett az első emeletre. A folyosó faláról szakállas, tekintélyes rabbinusok képei néztek le ránk. A rendőr beteretelt minket egy tanterembe, amelynek kisebbik felét dobogó foglalta el, íróasztallal, nagyobbik fele pedig lépcsőzetes padló volt, ahol azelőtt a növendékek iskolapadjai állottak. Közölte velünk, hogy az ablak nyitva maradhat, de közelében tartózkodnunk nem szabad, a folyosóra – további intézkedésig – nem mehetünk ki. Kijelölt egy szobaparancsnokot, akinél mindenkinek jelentkeznie kell, ha vécére akar menni, és ha onnan visszajön. Biringer nevű bajtársunkat érte a szobaparancsnoki tisztség, nem tudtuk, miért éppen őt, ő sem tudta. A legtöbben a nevét sem hallottuk soha.¹

Letelepedtünk a dobogóra, az íróasztalra, a lépcsőkre, és persze falatozni kezdtünk. Az egésznek volt valami diákos kaland hangulata, mint amikor az osztály tavaszi kirándulásra indul, és hirtelen zivatar kergeti be valahova, ahol meg kell várnia, amíg a vihar elül. A helyzet szokatlan volt, izgalmas, újszerű, és valamennyien éreztük, hogy ezekben a pillanatokban olyan élet kezdődik számunkra, amelyben megszűnt minden egyéni felelősség – jót és rosszat most már nem önmagunktól várhatunk, hanem egyedül csak azoktól, akiknek ki vagyunk szolgáltatva, ezzel szemben a rólunk való gondoskodás is csak őket terheli. Nincs más dolgunk, mint bevárni, míg a vihar elül.

De mikor ül el a vihar? Nem tudom, mást is gyötört-e annyira ez a kérdés, mint engem. Hogy a háború vége előtt nem szabadulunk, ezt határozottan éreztem, de a háború vége irdatlan messzeségben látszott. Émelygő szédülést éreztem, ha előre próbáltam tekinteni ebbe a sötét és bizonytalan messzeségbe, amely úgy tátongott előttem, mint valami mély szakadék. És ebbe a szakadékba, ha akarom, ha nem, bele kell ugranom.

Hírnök jött, és pihegve szólt, hogy hagyjuk abba a táplálkozást, és legyünk

---

Eredeti kiadása: Fóthy János: *Horthyliget. A magyar Ördög-sziget*. Müller Károly Könyvkiadóvállalat, Budapest, é. n. (1945) Az itt olvasható részletek szövegében alapvetően csak helyesírási változtatások történtek, a mai szabályokhoz javítottam a szöveget, illetve egy-két nyilvánvaló elütést kiigazítottam. Minden lábjegyzet tőlem származik – K. T.

¹ Biringer János nem sokkal később életét vesztette: egy tizedes büntetésként futást rendelt el a deportáltak osztagának, Biringer szíve nem bírta az iramot, és belehalt a gyakorlatba.

csendben, mert Ubrizsy fogalmazó úr közeledik. Ekkor hallottuk először a rút, cingár emberkarikatúra nevét, hogy ez a dallamos (?) név ebben a pillanatban örökre bevésődjék emlékezetünkbe.

Biringer mint szobaparancsnok az ajtóban állt és harsány „vigyázz”-t kiáltott, amikor Ubrizsy belépett. Felugrottunk, vigyázzba merevedve, mint önkéntes korunkban, sohasem felejttem el szegény, öreg Ágai Bélát, Szomori Emilt,² amint hetven év súlyával a vállukon, több mint félszázados újságírói múlttal, haptákba dermedtek e nem túlságosan magas rangú és legfeljebb harmincöt éves rendőrtisztecske előtt, akinek kezében most is ott volt a nádpálca.

Ubrizsy úr megállt a dobogón, és végignézett rajtunk.

– Pihenj – mondta kegyesen, és mi „pihenj”-be lazultunk.

Aztán megszólalt valami kásás, furcsa orrhangon, amely olyan volt, mintha valahonnan nagyon magasról beszélne hozzánk, olyan magasról, hogy onnan szinte nem is látszunk többnek parányi pondróknál.

– Figyelmeztetem magukat – mondotta –, hogy maguk itt politikai foglyok, akiket mint a fennálló rend ellenségeit vettünk őrizetbe, és akikkel ehhez képest fogunk bánni. Arról, hogy innen szabadulnak, ne is álmodjanak. A szökést meg se kíséreljék, úgylis hiába. A szökevényt, amint elfogják – és hogy elfogják, arról biztosak lehetnek –, azonnal agyonlövöm, és agyonlövöm azt a két embert is, akiknek a neve a listán előtte és utána áll.

E biztató bevezetés után még számos erkölcsnemesítő intellem következett feltétlen engedelmességről legközvetlenebb előljárónk, a rendőr iránt, a rend és a tisztaság fenntartásáról, katonai fegyelemről, destruktív szellemű eszmecserék mellőzéséről, a németek feltétlenül biztos győzelméről, majd végül – nem minden büszkeség és elragadtatás nélkül – közölte velünk, hogy rólunk és sorsunk felől kizárólag csak Baky államtitkár úr őméltóságának, közvetlen és egyedüli feljebbvalójának köteles beszámolni, és ha ez burkolt fenyegetés óhajtott lenni, akkor elérte a célját, mert mindnyájan meg voltunk győződve, hogy Baky úr igazán nem fog lelkiismereti kérdést csinálni abból, mi történik velünk.

Roma locuta est – Ubrizsy fogalmazó úr nádpálcáját suhogtatva eltávozott, hogy utána egy rendőrtörzsörmester fűzzön néhány erőteljes glosszát az intézett szavakhoz. Érdekes azonban: a rendőraltsízt goromba szavai sokkal kevésbé voltak nyugtalanítók és lényegesen emberibben hangzottak, mint a fogalmazó úr könyörületes hűvösségű mondókája, amely olyan volt, mint a mérges kígyó sziszegése. Aztán ő is eltávozott, és mi fojtott csendben bámultunk egymásra; a kalandos tavaszi kirándulás gimnazista hangulata rég elpárolgott: ezekben a pillanatokban eszméltünk rá először és igazán, hogy ami velünk történik, nem tréfadolog, hanem olyasvalami, amit igen nehéz lesz élve megúszni, ha ugyan nem lesz merőben lehetetlen.

Senki sem folytatta a félbehagyott táplálkozást, csak szegény Simonyi Sándor és egy Kállai nevű bajtárs, akiről szintén nem tudtuk, kicsoda. Ők azonban – szerencsésükre – süketek voltak mindketten, tehát a két nyájas üdvözlő szónoklat nem vette el étvágyukat.

² Ágai Béla (1870–1944) író, újságíró, az *Újság* című lap főszerkesztője. Szomori (vagy Szomor) Emil (1874–1944) író, újságíró, színikritikus, Szomor Dézsó öccse. Mindketten koncentrációs táborban haltak meg.

Egyesek, nyilván csak pusztá kíváncsiságból, kimentek arra a bizonyos helyre, ahova a király, sőt mondjuk még Ubrizsy úr is gyalog jár, és sokáig nem jöttek vissza. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a dohányzás csak ama bizonyos hely folyosóján volt megengedve, másrészt, hogy – újságírókról lévén szó – a kíváncsibb természetűek azonnal környezettanulmányozást végeztek, kifaggatva a kegyes célú épület régebbi lakóit az itteni állapotok és várható sorsunk felől. Nem sok jóval biztattak, akik visszatértek, az már bizonyos.

(...)

Lassan beesteledett. Már lefekvéshez készülődtünk, amikor a rendőr közölte velünk, hogy friss szalma érkezett, tessék lemenni, és szalmazsákot tölteni magunknak. Elképzelhető, milyen szívesen rohantunk le, nemcsak azért, mert ilyenformán legalább az éjszakai pihenésünk válik elviselhetővé, hanem azért is, mert úgy véltük: ha szalmazsákot kapunk, akkor bizonyára nincs egyelőre szándékukban Csepelre vinni bennünket, ahogy azt a nap folyamán egy-egy hírhozótól hallottuk.

De alig cipeltünk fel és helyeztünk el néhány frissen töltött szalmazsákot, amikor újból megjelent egy rendőr a szobában, és kihirdette, hogy másnap reggel négy órakor ébresztő, fél ötkor pedig mindenkinek menetkészen kell állnia az udvaron.

Sápadtan meredtünk egymásra.

– Csepel – mondta egyikünk rekedten, aztán némán vetkőződni kezdtünk.

Egy fiatalember lépett be a szobába, és megállt a dobogón, mérnök volt, szintén internált, aki azonban Ubrizsy úr mellett teljesített belső, személyes szolgálatot mint sofőr. Ubrizsy úr felettébb meg lehetett elégedve szolgálataival, mert a fiatal mérnököt felmentette a csillagviselés alól is, azzal az indoklással, hogy sárga csillagot viselő egyén – az idevonatkozó rendelet szerint – nem ülhet gépkocsiba.

T. mérnök úr – általában – igen ügyes fiatalember volt, sógorával, B. úrral egyetemben: a Röck Szilárd utcai épület „vendégei” sok érdekeset mesélhetnek róluk...

Bennünket mindenesetre igyekezett narkotizálni. Mint bennfentes és beavott bizalmasan közölte velünk, hogy másnap reggel valóban Csepelre indítanak bennünket útnak. De nem kell nyugtalanzkodnunk, az újságíróknak megkülönböztetett bánásmódban lesz részük, ami abban is megnyilatkozik, hogy Csepelen nem az úgynevezett Mauthner telepre kerülünk, ahol reggeltől estig magot kellene válogatnunk, borsót szednünk és kertészetben robotolnunk, hanem a Tsukféle szőrmegyárban helyeznek el bennünket.

(...)

Sajnos kilenc óra lett közben, T. mérnöknek el kellett hagynia szobánkat – de ha még tovább beszél, bizonyára kiderül, hogy mi másnap tulajdonképpen ingyenes nyaralásra indulunk, és Baky úréknak semmi más céljuk sincs velünk, mint az, hogy évtizedes újságírói munkánk fáradalmaikat végre, ha kissé kényszerű for-

mában is, de biztonságosan, hideg-meleg folyóvízes kényelemben és teljes dolce farnientben pihenhessük ki Csepel kies szigetén.

T. mérnök diszkrét, de lelkes éljenzés közben távozott, mi pedig megpróbáltunk elszenderedni. Az andalító dajkamese álomba ringató hatása azonban – csodálatosképpen – elmaradt. Ezen az éjszakán a legelszántabb horkolók sem léptek üzembe; ezen az éjszakán nem hallottam, csak nehéz sóhajtásokat, vergődő hánykolódást... az egyik sarokban valakiből kirobant az elfojtott zokogás, ráismertem a hangra: Farkas István sírt, ez az egészen egyedülálló egyéniségű nagy festő, aki, ha angolnak, franciának vagy amerikainak születik, világhírű művész, nemzetének büszkesége, most pedig itt fekszik, Sztójay-Magyarország Kisegítő Tolonházának csupasz padlóján, és mint nemzetre és társadalomra nézve kártékony, közveszélyes egyént holnap internálótáborba szállítják.

Irtózatos volt ezt a fojtott férfisírást hallgatni az éjszakában, irtózatos az is, most visszagondolni rá: ha valaki, ez a végtelenségig kifinomult idegzetű művész megérezte, mit rejt számára a jövőendő: valamelyik németországi haláltáborban semmisülni meg.³

(...)

Megérkezés Horthy-ligetre

Sarkvidéki expedíciós filmekben láthatja az ember, hogy a hajó elé, mely egy ideig sima víztükrön haladt, egyre nagyobb jégtömbök úsznak, ezek árulják el, hogy a hajósok közelednek útjuk céljához: az északi vagy a déli sarkhoz.

Így vonultunk mi is, a Horthy-liget felé utazó „expedíció” tagjai.

A teherautók Csepel városának békességes utcáin robogtak át, a gyári üzemekből épp akkor özönlöttek ki a munkások, lányok és fiúk korzóztak a tavaszi fák alatt, a mozi előtt tolongtak az emberek, minden olyan nyugalmas és kisvárosiasan idillikus volt, hogy a három teherautó utasainak joggal sajdult meg tőle a szíve. Aztán elmaradt a város, el a gyárak, a bolgárkertészetek, a lángvörösen alkonyodó kertészetek alatt egyszerre mind több és több romba dőlt épület tűnt fel előttünk, kiégetten, üszkösen, feketén, kísértetiesen. Elhaladtunk a repülőtér mellett, amelynek zöld fűvén döglött német repülőgépek heverték, mint óriásmadarak tetemei, az óriás hangárok kiégett ablakszemekkel meredtek a magasba, a teherkocsik bekanyarodtak egy mellékútra, és előttünk állt egy tábori zöldre mázolt, modern simaságú épület, aránylag eléggé épen, a Dunai Repülőgépgyár igazgatási épülete. Aztán – a vasúti sínek mentén – begördültek az autók valami udvarforma kopár térségre, amelyet földszintes vályogvisek romjai szegélyeztek három oldalról, míg a negyedik a HÉV vasúti töltése volt, pár lépésnyire a csinos, csodálatos épségben maradt állomásépülettel, amelynek peronján a vonat érkezésére vártak, és kíváncsi közönnyel bámultak utánunk az emberek.

³ Farkas István (1887–1944) alig néhány hónappal később Auschwitzban vesztette életét.

SZIGETSZENTMIKLÓS-GYÁRTELEP

Ez volt az állomásépület táblájára festve. Ma sem egészen világos előttem, miért, de mégis ez volt Horthy-liget.

Május 10-e volt.

A vályogviskók romjai között elterülő poros udvaron mindenféle korú és ruházatú férfiak csoportjai álltak, ültek, jártak fel-alá, ami elsőnek tűnt fel rajtuk, az volt, hogy pillantásuk, amellyel a begördülő három teherautót fogadták, valahogy olyan fásult volt, olyan közönyös, amelyet az ember vagonba zsúfolt barmok szemében szokott látni, amint a párhuzamos sín páron megálló vonatra merednek. A második, ami feltűnt rajtuk, hogy valamennyien jókora, négyszögletes bádoglemezt viseltek a jobb mellükre tűzve, a bádoglemezen hátrafutó sárga sáv alatt egy számjegy. A bal mellen – ezen kívül – persze a sárga csillag. „Mint a guyanai fegyencek” – ez volt a legelső gondolatom.

(...)

Ezekben a pillanatokban újra megszállt az a dermesztő, bénító pánikézés, amely április 25. óta nemegyszer elfogott, de most még sokkal erősebben, mint eddig. Pánikézés, a tehetetlenség, kiszolgáltatottság rémülete. Itt élni ezek között a romok között, ebben az irtózatos, sivár, mondhatatlanul rút és rideg környezetben, ki tudja, meddig – ez a gondolat szinte elviselhetetlennek tetszett.

Hát még amikor parancsnokunk kijelölte körletünket, az ú. n. II. udvar 10., 11. és 12. számú szobáit, amelyek közül mi újságírók a 11-es szobát választottuk.

Nem tudom, kiknek, talán az Erdélyből felhurcolt román munkásoknak építették a gyár tövébe ezeket a vályogbarakkokat, az is lehet, hogy állatok számára, mert egyik-másik ilyen viskó – mielőtt internáltakat helyeztek el bennük – tényleg istálló volt, arról azonban határozott tudomást szereztünk, hogy rövidebb idővel az internáltak idetelepítése előtt zsidó munkaszolgálatosokat akartak itt elhelyezni, de parancsnokuk, akiről joggal feltételezhető, hogy nem volt éppen filozemita, tiltakozott ellene, kijelentve, hogy emberi szállásnak ezek a viskók teljesen alkalmatlanok, mire a munkaszolgálatosokat a körülbelül fél kilométerre fekvő, vadonatúj, tiszta, kényelmes, vízvezetékekkel felszerelt munkabarakkokba telepítették be. (Ezt persze nem azért mondom el, mintha ezzel le akarnám kicsinyíteni a derék musz-bajtársak sorsát, a magunkét pedig hatásosan nagyítani, csak annak jellemzéséül, hogy milyen lehetett a számunkra kijelölt körlet, ha még egy musz-parancsnok is megütközéssel és tiltakozással utasította vissza!)

A viskók zsindeletetőzetét elfújta a bombázás, apró ablakaikon nem volt üveg, az ajtókat üres nyílás jelezte. Amikor beléptünk, ezer egér szaladt szét a sarkokban felhalmozott, ki tudja, mióta ott rothadó krumpli- és hagymakupacokból, amelyek förtelmes bűzt árasztottak.

(...)

Kilenc óra tájt bejött Vajda Ernő és dr. Kovács György ügyvéd,⁴ az egykori olimpiai vívóbajnok, a helyettes táborparancsnok. A parancsnok névsort olvasott, és közölte velünk a tábor éjszakai rendjét.

Megtudtuk, hogy besötétedés után semmiféle világosságot sem gyűjthetünk, még gyufát sem. Akinek éjszaka ki kell mennie, annak az épülettel szemközti kis homokbuckán álló honvédőrszem kiáltására – „Állj, ki vagy?” – meg kell állnia, bemondania nevét és szobaszámát (pár nap múlva, amikor már mi is megkaptuk a számmal ellátott, sárgacsíkos, bádog „fegyencjelvényt”, a név mellett a számot is be kellett mondanunk), ezenkívül a szobából való eltávozás célját, amelyet pedig – ugyebár? – nem lehetett nehéz kitalálni. Ennek a „távollétnek” időtartama nem lehetett több tíz percnél, és egy időben többen nem élvezhették az eltávozás gyönyöreit.

Megtudtuk ezen felül, hogy légiriadó esetén maximum három perc alatt teljesen felöltözve az ajtó előtt kell sorakoznunk és bevárni parancsnokunkat, aki zárt rendben elvezet bennünket az akácson túl húzódo futóárokba.

– Jó éjszakát! – mondta a parancsnok, és eltávozott.

A sötétségben nehéz sóhajtások keltek, aludni egyikünk sem tudott. Ekkor megszólalt a sötétben Török Sándor, kitűnő újságíró és író társunk.⁵ Érezte, hogy valakinek közölünk ki kell mondania azt, amit mindnyájan éreztünk, ami mindnyájunk szívét mázsás súllyal nyomta.

– Mielőtt most bejöttem a szobába – kezdte –, megszólított odakünn valaki.

Felfigyeltünk.

– Valaki, akiről azt hihettük mindnyájan, hogy ellenségünk, mert első pillanatra annak mutatja magát, de ő megszűgta nekem, hogy barátunk...

Feszülten hallgattunk... Egy gondolat volt valamennyiünkben: az ordítózó, nádpalcás, vörös arcú... Bizonyos, hogy róla van szó...

– Akivel találkoztam – folytatta Török Sándor –, az a Táj Génusza volt.

Valaki nagyot és cifrát káromkodott a sötétben, azt hiszem, Rittersporn Aladár⁶ kollégánk, akihez a legcserzettebb nyelvű huszárőrmester is tanulni járhatott volna, ami a káromkodást illeti...

– A Táj Génusza megszűgta nekem... – folytatta Török, de azt, hogy mit sűgott neki a Táj Génusza, sohasem tudtuk meg, mert a szoba részint dűhös káromkodással, részint bosszankodó nevetéssel belefojtotta a szót. Ilyen csűfosan még soha meg nem bukott költő, aki – mint mondják – azért született erre a rűt világra, hogy szép gondolataival elviselhetővé segítse tenni a sivár földi létet.

(...)

⁴ Dr. Vajda Ernő (1889–1980) ügyvéd, botanikus, fotóművész, a tábor zsidó parancsnoka. Kovács Györggyel kapcsolatban Fóthy téved: ilyen nevű olimpiai bajnok vívó nem volt (a szerző talán Kovács Pállal keverhette össze).

⁵ Török Sándor (1904–1985) író, újságíró, később elsősorban meseregényeiről ismert.

⁶ Rittersporn (vagy Ritter) Aladár (1903–1993) újságíró, laptervező, tipográfus. 1984-ben több újságban is megemlékezett a Horthy-ligetbeli eseményekről.

Nehéz idők

Egy reggel ismeretlen fiatalember ébresztett bennünket, olyan harsány üvöltéssel, amelyet még a harcedzett hadfiaktól sem szoktunk meg. A fiatalember civil öltözete fölött hatalmas katonai revolvért viselt derékszíjon, kezében kis pálcát szorongatott, és kabátja hajtókáján kis fehér zománcjelvényen ez a felírás állott: „Üzemellenőr”.

Igen, ettől a naptól kezdve az üzemellenőrök voltak közvetlen feljebbvalóink. Többes számban mondom, mert csak úgy rajzoltak körülöttünk, mint legyek a méz körül. Huszonnégy óránként ketten-ketten váltották egymást, de úgy látszik, ez a szolgálat egyúttal élvezet is volt számukra, mert még szabadnapjaikon is a táborban töltötték idejüket.

Az előbb említett harsány fiatalember erre a dallamos színmagyar névre hallgatott: Hahnfeld, de a tábor csak Tom Mix néven emlegette, hihetőleg azért, mert egész viselkedése erősen texasi jellegű volt.⁷ Aztán egy másik, aki állandóan nyilas zöld inget és fekete nyakkendőt viselt, ezt viszont Babcsáknak hívták. Aztán a harmadik, akinek ősei szintén nem Árpáddal jöhettek be a vereckei hágón, mert ennek a becsületes neve Frey volt. És volt egy negyedik, aki minden reggel bevezetett bennünket a gyárba, és minden este hazavezetett, ennek sehogy sem sikerült megtudnunk a nevét (óvatos duhaj volt, úgy látszik), csak úgy neveztük egymás közt: egy-gedő, egy-gedő... mert olyan zamatos sváb kiejtéssel vezényelte menetnél a lépést. És az ötödik, akit – nomen est omen – Bitónak hívtak, és volt egy hatodik, és volt egy hetedik, igen, igen, és volt egy, aki civilben – ezt viszont Gacsaj Pestának nevezte el Zsoldos Jenő kollégánk, és ez a név rajta is ragadt.⁸

Igazi Ördög-szigetté csak az üzemellenőr urak trónra lépésével változott át Horthy-liget, amely azonban erre az átváltozásra eddig is felettébb hajlamos volt. Nincs az a guyanai fegyőr, aki kegyetlenebb, kérlelhetlenebb ridegséggel látná el hivatalát, mint ahogy ezt az üzemellenőr urak tették. Erre nézve nem az volt az igazi kvalifikációjuk, hogy üzemellenőr csak az lehetett, aki a honvédség lepsényi altiszti iskoláját elvégezvén legalább szakaszvezetői rangot ért el, mert hiszen a honvédségnek számos altisztje lehet ma is, aki a világegyetemért sem vállalkozott volna az üzemellenőri pozícióra – igazi kvalifikációjuk erre a díszes állásra az volt, hogy tulajdonképpen a kémelhárító emberei voltak.

(...)

Az üzemellenőrök – persze – túlságosan nagy urak voltak, semhogy őrszolgálatra lehetett volna őket felhasználni, a honvédkeret megszűnt, a szomszédos csendőrlaktanya kakastollas betyárjai – hála Istennek – szintén csak kivételes esetekben jelentek meg táborunkban, így hát mi maradt?

Komikusan hangzik, még komikusabb volt a valóságban: az őrszolgálatot mi magunk láttuk el magunk felett. Szóval: mi magunk vigyáztunk magunkra, hogy meg ne szökjünk.

⁷ Tom Mix (1880–1940) a korszak híres westernfilm-sztárja volt.

⁸ Gacsaj Pesta legendás betyár volt, a *Mátészalka gyászban van* című népballada hőse. Zsoldos Jenő (1896–1972) irodalomtörténész, nyelvész.

(...)

És miből állt az őrszolgálat?

Az őrszem minden embert, aki a tábor felé közeledett, a szabályos „állj – ki vagy?” kiáltással szólított meg. Ha az illető nem volt hajlandó megállni, az őrsparancsnokért kiáltott. Ha ennek a felszólítására sem állt meg a közeledő, akkor az őrsparancsnoknak az üzemellenőrök szobájába kellett futnia és felkölteni őket édes álmukból. Náluk ugyanis volt revolver.

Ez volt az őrszolgálat egyik része, amely szinte éjszakáról éjszakára izgalomba hozta az egész táborot, mert a szabadnapos üzemellenőr urak valósággal sportot űztek abból, hogy az őrszemeket „kipróbálják”. Határozott volt a parancs, a táborba senkit be nem engedni, még ismerős üzemellenőrt sem, amíg a szolgálatban lévő üzemellenőr ki nem bújt a vackából, és engedélyt nem adott a belépésre. Ebből aztán véget nem érő sorozata keletkezett a rugdosásnak, pofozásnak és egyéb durvaságoknak. Egy-egy szabadnapos üzemellenőr, miután kissé beszélt az egyik közeli kocsmában, azzal mulattatta magát legszívesebben záróra után, hogy egymagában vagy valami jó komája társaságában, akinek imponálni akart, éjszakai látogatásra indult a tábor felé.

– Állj, ki vagy? – kiáltotta szabályosan az őrszem, mikor bizonyos közelségbe ért hozzá.

– Hülye zsidó, nem látod, hogy X. Y. üzemellenőr vagyok?

Ha az őrszem erre tiszteletteljesen beengedte a táborba az üzemellenőr urat, azért kapott pofont, mert nem tartotta be az előírást: senkit be nem engedni. Ha viszont szabályosan ragaszkodott szegény az előíráshoz, és még arra a bűvös szezámra, hogy „üzemellenőr vagyok”, sem volt hajlandó félreállni az útból, akkor meg azért kapta a pofont vagy rúgást vagy mindkettőt.

Amint látják, olyan ritka gyönyörűség volt a Horthy-ligeti táborban őrszemnek lenni, hogy nemsokára mindenki hideglelést kapott, ha az esti parancsnokságnál dr. Vajda Ernő őrszeregre rendelte ki.

Az őrszolgálat második feladata a táborból való kijutás megakadályozása volt. Ezért, ha bárki kilépett éjszaka a szobájából, a legközelebbi őrszemnek ugyancsak meg kellett állítania: „állj, ki vagy?” – kiáltással. No, és ugyan miért lépett ki valaki éjszaka a szobájából? – találjuk ki, hármat szabad kérdezni.

A jelenet a következőképpen játszódott le:

Őrszem: Állj, ki vagy?

Éji vándor: Spitzer Adolf a kettős szobából.

Őrszem: Gyári szám?

Éji vándor: Százharminckettő.

Őrszem: Hova megy?

Éji vándor: Szükségre.

Őrszem: Nagy vagy kis sükségre?

Éji vándor: Nagy sükségre (esetleg: kicsire).

Őrszem: Mehet!

Ilyenformán gyakran megtörtént, hogy Éji vándor a katonai formások hosszadalmas lebonyolítása miatt későn érkezett oda, ahová még jókor indult el...

Visszafelé körülbelül ugyanez a párjelenet játszódott le az őrszem és az Éji vándor között.

(...)

A tábor sorsa napról napra bizonytalanabbá vált, élete egyre nehezebbé. A létszáma már elérte a négyszáz embert, és már-már arról volt szó, hogy új barakkokat kell építenünk.

Az üzemellenőrök terrorja féktelenné fajult – már mukkanni is alig mertünk. Akit levélíráson kaptak, azt azonnal vitték is a szobájukba, ahol zárt ajtók mögött „elintézték”. Összevissza pofozva, rugdalva, vesszőzve került ki onnan. Még rosszabb sorsa volt azoknak, akiket újságolvasáson értek – ezeket nemcsak összevissza verték, hanem kihallgatásra is rendelték Pusztafi elé.⁹

A gyárban is súlyosbodott minden, egyre kevesebb lehetősége volt a munka szabotálásának, de nemcsak mi, hanem a munkások részéről is.

És mégis, amikor június 15-én reggel fél kilenc tájban küldöncök siettek szét az üzemekbe, azzal a paranccsal, hogy az internáltak azonnal hagyják abba a munkát, és sorakozzanak a gyár főterén, valami megmagyarázhatatlan rossz előérzet nehezedett ránk. A deportálás réme, mint valami sötét árnyék, állandóan kísértett a tábor életének láthatárán, és ha ezt a gondolatot igyekeztünk is elhessegetni magunktól, ha színleg haragudtunk is azokra az „örök pesszimistákra”, akik szüntelenül idegesítették a tábort ilyen rémhírekkel, bévül – azt hiszem – valamennyien, kivétel nélkül meg voltunk győződve arról, hogy előbb-utóbb mi is vagonba kerülünk.

Amikor tehát ezen a júniusi reggelen otthagyták velünk munkánkat, és sorakozót rendeltek el, rögtön tudtuk, miről lesz itt szó. Ott álltunk némán, sápadtan a sorban, Vajda parancsnokunkkal és előttünk Pusztafival, listával a kezében. Akit szólított, annak ki kellett lépnie, bemondani születési adatait, és amikor vagy ötven ember együtt volt, a többi visszaküldték munkahelyére, a kijelölteknek pedig össze kellett csomagolniuk, és a teherautók már meg is indultak velük a város felé.

Sok kedves jó barát, bajtárs távozott el velük körünkől. Többek közt Róna Ödön, az Újság volt kiadóhivatali igazgatója, a legnemesebb szívű, legvallásosabb érzésű emberek egyike, akiket valaha ismertem. Győri Imre kollégánk, dr. Czukor Gábor ügyvéd, Rittersporn Aladár, a tábor közkedvelt humoristája. Legnagyobb meglepetésünkre, ezeket és még néhány bajtársunkat pár nap múlva egy újabb internáló szállítmánnyal visszahozták, de másnap megint előálltak a vészjósó teherautók. Ebédidő közben, zuhogó esőben volt ez, még annyi időt sem hagytak, hogy elfogyasszuk kis darab sajtból, apró szelet lekvárból és kenyérből álló ebédünket, legnagyobb részüket, másokkal kiegészítve összesen ötven-hatvan embert megint elvittek a táborból.

(...)

Aztán jött a harmadik transzport, egy vasárnap délelőtt, amikor a tábor egy része a gyárban dolgozott, másik része pedig a körletben végezte a szokásos vasárnapi nagytakarítást és a szükséges munkákat. Ezúttal Vértés üzemellenőr, Pusztafi legkegyetlenebb pribékje bonyolította le az elszállítást. Ekkor történt, hogy

⁹ Ahogy a szöveg korábbi részéből kiderül, Pusztafi volt az üzemellenőrök közül a legkegyetlenebb, aki „parancsnok úr”-nak szólította magát.

Zsoldos Jenő kollégánk, aki elvből igyekezett megőrizni testi kondícióját, hogy ezzel lelki egyensúlyát óvja, kifogástalan sortjában, ragyogó fehér sportingében, elegáns, szinte siófoki illúziót keltő szandáljában, talán éppen ezzel a mondén megjelenésével úgy magára vadította Vértes urat, hogy soron kívül, mikor az elszállítandókat már kijelölte, őt is felparancsolta az egyik teherautóra, és úgy, ahogy volt, teljes strandpompájában elvitte.

A negyedik és utolsó transzportot július 14-én este, alig valamivel takarodó előtt indították el. Ezúttal Ubrizsy személyesen jött ki a táborba.

Amikor sötétedéskor a teherautókkal megjelent, a tábor szíve mintha megdermedt volna.

– Meglátod, most én is sorra kerülök – mondta dr. Algai József elhalványodva.

Megfoghatatlan előérzet volt ez – harmincöt ügyvédet vittek el ekkor, köztük dr. Klein Pált, dr. Faragó József János kedves barátaimat, sőt dr. Kovács Györgyöt, a tábor parancsnokhelyettesét és dr. Ambrus Józsefet, a népszerű „századírnokot” is, de velük együtt még sok kiváló bajtársunkat, akik valamikor kiemelkedő szerepet játszottak a magyar gazdasági életben. És velük ment szegény Flóris Ervin barátom is, mindesti beszélgető partnerem.

Ennek a négy transzportnak utasaiból alig néhányan vannak ma itthon, köztünk. Zsoldos például hihetetlen viszontagságok után, csodával határos módon szabadult meg. A többit elnyelték a németországi gyűjtőtáborok és halálgyárak, ahonnan ki tudja, hányan és ki tudja, mikor térnek vissza.

Csak most, nemrégiben tudtam meg, micsoda emberfeletti küzdelmet folytatott dr. Vajda Ernő, hogy mentse a menthetőt és a deportálásra ítélték létszámát csökkentse. Mind a négy esetben száz-százötven ember volt kiszemelve deportálásra, de Vajda hallatlan bölcsességgel, szívóssággal három esetben le tudta ezt a létszámot alkudni a harmadára. Az említett vasárnapi transzport listáján például az összes újságírók is szerepeltek. A listákat Péter és Pál állította össze: Hain Péter¹⁰ és Ubrizsy Pál. A negyedik esetben Vajda minden erőfeszítése csődöt mondott, a listán nem sikerült változtatni. Nyilván azért is jött Ubrizsy személyesen, mert neszét vette, hogy Vajda a három megelőzőt lekönnyörögte a harmadrészére.

Annyi bizonyos: ha ma a Horthy-ligeti társadalom értékes rétegéből még néhányan életben vannak, ezt nemcsak a „sors bona, nihil aliud” örök metafizikai törvényének köszönhetik, hanem Vajda Ernő magatartásának is.

---

¹⁰ Hain Péter (1895–1946) ekkoriban a politikai rendőrség vezetője, a nyilas puccs után kormánytanácsos. A háború után tevékenységéért halálra ítélték.